

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Jókai és a Rajnai Antikvárius.

Az Erdélyi Katolikus Akadémiában felolvasott székfoglaló értekezésében¹ részletesen kimutattam az összefüggést, mely Jókai *Egy hírhedt kalandor a tizenhetedik századból* című regénye és Stramberg Keresztély *Rheinischer Antiquarius* című történeti műve között fennáll. Azóta alkalmam nyílt arra, hogy Jókainak a budapesti Petőfi-Házban őrzött könyvtárát át-nézzem.² Az egyik szekrényben a díszesen kötött könyvek mögött szerényen meghúzódva Stramberg művének több kötetét is megtaláltam minden kétséget kizáró jeleivel annak, hogy a hírneves romantikus valóban ezt a példányt használta. Újabb adatokat találtam, melyek világosan bizonyítják, hogy a Rajnai Antikvárius jóval nagyobb és tanulságosabb hatással volt Jókaira, mint ahogyan azt én magam is feltételeztem volna. Jelen sorok tehát idevágó első értekezésem kiegészítésére szolgálnak.

Stramberg Keresztély,³ a német történettudomány Orbán Balázs, 1785-ben született Coblenzben; bámulatosan szorgalmas és tevékeny életét ugyanott fejezte be nyolevanhárom éves korában, 1868-ban. Atyja a trieri választófejedelem szolgálatában állott. A fejedelemség már a Stramberg gyermekkorában megszűnt, illetőleg francia uralom alá került. Az ifjú Stramberg gondos tanulmányok után, melyek között a jog és az irodalom vitték a vezérszerepet, hazakerült szülővárosába, ahol először egy sajtószerű véletlen folytán örök nevezetességre jutott Douzan prefektus szolgálatába állott. Ez a prefektus ugyanis a coblenzi Castor-templom elé egy hatalmas kötömböt állíttatott a következő felirattal: „*An 1812. Méorable par la campagne contra les Russes. Sous le préfeture de J. Douzan.*“ Ugyanerre a köre a Napoleont űző oroszok a következő felírást alkalmazták: „*Vu et approuvé par nous commandat russe de la ville de Coblentz. Le 1 Janvier 1814.*“ Stramberg azonban rövid ideig viselt hivatalt. Csakhamar visszavonult minden gátló tevékenységtől, hogy kizárólag szenvedélyének, a történettudomány művelésének, szentelhesse idejét. A trieri választófejedelemség történetére vonatkozólag sok fontos munkát írt, még több adatot közölt. Nagy odaadással folytatta családtörténeti kutatásait is. Hatvan éves korában érkezett el végre anyaggyűjtésével ahhoz a ponthoz, hogy életének főművét, szülőföldjének történeti leírását, megkezdi. Művét egy Dielheim nevű író 1744-ben kiadott munkájának címe után *Rheinischer Antiquarius*-nak nevezte. Stramberg haláláig folytatta változatlan buzgalommal a terjedelmes munka kiadását, s néhány kötetet beleszámítva, melyet adatai alapján mások adtak ki, összesen harminckilenc vaskos, hatalmas kötetben ismertette Coblenz, Ehrenbreitstein és általában a Közép-Rajna vidékét Bingentől Kölnig. Műve így is befejezetlen maradt, hiszen címe szerint Strambergnek az volt

¹ *Jókai Kalandora*. Irta: Dr. Rajka László. Székfoglaló az Erdélyi Katolikus Akadémia 1932. február hó 16-i felolvasó ülésén. Cluj. Az Erdélyi Katolikus Akadémia kiadása. 1932. — Az Erdélyi Katolikus Akadémia felolvasásai. Szerkeszti: Dr. György Lajos főtktár. I. osztály, 5. szám.

² E helyen is hálás köszönetet mondok Gáspár Jenő úrnak, a Petőfi Társaság titkáranak, hogy szíves engedélyével kutatásomat megkönnyítette.

³ Az itt közölt életrajzi vázlat az *Allgemeine Deutsche Biographie* 54. kötetének Kentenichtől származó cikkén alapul.

a szándéka, hogy a Rajna minden nevezetességét megírja forrásától a tor-
kolatáig. Érdekes munka ez, hamisítatlan terméke a XIX. századnak; van
ebben minden: történelem, földrajz, művészettörténet, népisme, a mellett min-
denféle babonás, szellem- és ördögjelenségek, kalandos és hihetetlen mesék
különleges keveréke. Stramberg nem volt kritikai elme, még kevésbé mód-
szeresen képzett történetíró. Rengeteg tudását összezsúfolta a Rajnai An-
tikvárius tömérdek kötetébe, mit sem törődve azzal, hogy tárgya odaillik-e
vagy nem. A legtöbb tárgyat hajánál fogva rántja elő; a legcsekélyebb kap-
csolat elégséges arra, hogy valamilyen esetet vagy anekdotát elmeséljen.
Műve azonban nem haszontalan alkotás. Rendkívüli népszerűsége tett szert
és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Közép-Rajna vidéke manapság idegen
forgalom szempontjából a világ egyik leglátogatottabb pontja. Stramberg
felbecsülhetetlen érdemeket szerzett a honismertetés terén.

Jókai könyvtárában a Rajnai Antikváriusnak öt kötete van meg. Ezek
a következők: *I. Abtheilung 1—4 Bände, Coblenz, die Stadt.* (A megjelenés
évei: 1851, 1853, 1854 és 1856.) *II. Abtheilung 1. Band. Ehrenbreitstein.* (Meg-
jelent 1845-ben.) Közülük Jókai csupán két kötetet használt, ezek: *I. Abthei-
lung 2. Band* és *II. Abtheilung 1. Band.* A többi kötetek jórészt fel-
csenek vágva.

A Rajnai Antikvárius legterjedelmesebb hatása Jókainak *Egy hírhe-
dett kalandor a tizenhetedik századból* című regényében mutatkozik. Ennek
tárgyát Jókai a „II. Abtheilung 1. Band, Ehrenbreitstein“ című kötetből me-
rítette, amint azt említett értekezésemben már kimutattam. Jókai saját pél-
dányából az idevonatkozó 611—622. lapok hiányzanak; valaki kitépte azokat.
A merénylet avult nyomai és kítűnő romantikusunk ismert bohém termé-
szete egy pillanatig sem hagyhat kétségben, hogy a könyvesonkító maga Jókai
volt. A regény terve bizonyára már felvillant elméjében, rendes szokása sze-
rint fontolgatta azokat az összefüggéseket, melyeknek a segítségével regényeit
alkotta, amikor el kellett távoznia otthonából. A terjedelmes kötetet természe-
tesen nem vitte magával, hanem a művész könnyelműségével egyszerűen ki-
szakította a vonatkozó lapokat. Ez a körülmény annyiban figyelemreméltó
Jókai műalkotása szempontjából, mivel ennek alapján dolgozásának módszeréről
némi fogalmat alkothatunk. Világos ugyanis, hogy Jókai a nagyobb mű-
veinek kidolgozásánál az alapul vett adatokat maga előtt tartotta. Ez szol-
gálhat magyarázatául annak, hogy pl. a *Kalandor* véges-végig szorosau
követi Stramberg elbeszélésének fonalát.

A Rajnai Antikvárius első részének második kötete⁴ a *Kalandor* két ese-
tének kulesát rejtegeti. Az egyik *A muh-borjú* című fejezet (Jókainál 150—
170. lapon.⁵) Stramberg említi,⁶ hogy Coblenz „Geimergässchen“ nevű utcá-
jában szeretett tartózkodni a „Muhkalb“, vagyis a muh-borjú. Ez a szörnye-
teg — illetőleg mondája — a rómaiak idejéből ered. Egy borjúnak csupán
embervért adtak inni, mire a tigrisnél is vérengzőbb szörnyeteggé változott;
alakja óriássá növekedett. Aki fejét a muh-borjú ordítására kíváncsian
kidugta, nem tudta többé visszahúzni. A monda voltaképpen Trierből szár-
mazik. Ezzel kapcsolatosan hallotta Stramberg a következő esetet: Egy gaz-
dag ifjú egy szegény lánynak udvarolt. A leány apja elutasította, mivel úgy
vélekedett, hogy ennek a viszonyoknak nem lesz jó vége. Az ifjú egy társaság-

⁴ *Rheinischer Antiquarius* I. Abtheilung, 2. Band, Coblenz, die Stadt. His-
torisch und topographisch dargestellt durch Chr. v. Stramberg. Coblenz.
Druck und Verlag von R. F. Hergt. 1853.

⁵ Nemzeti Kiadás 65. kötete szerint.

⁶ Stramberg idézett munkájának 544—548. lapjain.

gal Lahnsteinba ment mulatni, utána víg hangulatban tértek vissza Coblenzbe. Itt az ifjú elpanaszolta, hogy milyen kegyetlen az ő kedvesének az apja. Erre társai felemelték a leány ablakáig. De alig kopogtatta meg a leány ablakát, a muh-borjú ordítása hallatszott. A cimborák megijedtek és elfutottak, a szerelmes ifjú pedig függve maradt az ablakon. A muh-borjú odaért és érdes nyelvvel először a fiatalember cipőjét, azután harisnyáját rántotta le. Végre az apa kinyitotta az ablakot és szidalmazni kezdte az ifjút. Erre a muh-borjú elmenekült, ellenben összefutott az utca népe. Az eset oly feltűnést keltett, hogy az apa is kényszerült vonakodását megszüntetni és a házasságba beleegyezni.

Stramberg elbeszélését Jókai alaposan kizsákmányolta, természetesen ügyesen beleillesztve történetének keretébe. A kalandor ugyan Hamburgban éli át ezt a hátborzongató esetet, de elbeszélésében ő maga is hivatkozik arra, hogy Coblenzben bizonyára mindenki tudja, mi az a muh-borjú. Jókai végül meg is fejti a rejtélyes szörnyeteg eredetét, minthogy a Strambergnél már ismertetett kaland végén, amikor hősünk ég és föld között függve marad, végső kétségbeesésében leugrik és a szörnyeteget ledöfi. Ekkor előbujik az álorcás, aki nem más, mint egy odavaló Mayer nevű uzsorás Rupertus nevű korhely fia, aki így riasztja el a többi uzsorásoktól az áldozatokat.

Ugyaninnen⁷ vette Jókai a *Szumro Begum* című fejezetének anyagát is (Jókainál 192—199. lapon). Jellemző Strambergre, hogy milyen módon jut ehhez a tárgyhoz. Leírja ugyanis a coblenzi „Riese“ nevű szállodát, és ezzel kapcsolatban megemlíti, hogy 1846-ban itt szállt meg Dyce Sombre indiai herceg. Ennek nagyapja egy Reinhard Walter nevű trieri születésű kalandor volt, akinek változatos pályáját Stramberg tüstént elbeszéli. Reinhard Walter Indiába került, ahol magát Sommernek, társai Sombre-nek, a bennszülöttek Sumro-nak nevezték. Ez a kalandor 1760-tól nevezetes szerepet vitt Indiában. Mir Cossim bengáliai nábob szolgálatába állott és annak seregét újra szervezte. Sok viszontagság után, melyeket Stramberg aprólékosan elbeszél, végre Nujuf khán szolgálatába került.

Jókai itt kapcsolódik be az elbeszélésbe. Innentől kezdve sebtében odavetett, cernzával írt széljegyzetekkel kíséri Stramberget és ezeket azután fel is használta regényének említett fejezetében. Amennyire ki tudtam betűzni Jókai sietve odavetett jegyzeteit, azokat itt közlöm. 524. lapon: *Dzsatok*, 525. lapon: *Deig ostroma. Szerdhana királya lesz, jövedelme; új vár*. 526. lapon: *Mevát erdőkkel... Alvárt elfoglalja... Balluchok. Mujud al Dovla*. 527. lapon: *Zeib al Niffa. Csodás menekülés*, 528. lapon: *Kicsapongó fiú. Özvegye. hadat tart*. 259. lapon: *Gholam Kadir. Császári vár ostromlása. Kincstár kiürül, felmentik a császárt*. 530. lapon: *Gokul Ghur vár ostroma... ittas sereg, császár veszélyben*. 531. lapon: *A begum segélye, jutalom a begumnak*. 532. lapon: *Begum elűzése. Az új kedves*. Ez a rész adta Jókainak az eszmét, hogy a kalandort Szumro begum történetével összekapcsolja. Itt Stramberg előadja, hogy a begum seregében több idegen tisztt szolgált. „Aber es kam ein Liebeshandel dazwischen, die Begum entbrannte in zärtlicher Neigung zu einem dieser Offiziere, was alsbald die Zurückgesetzten mit Eifersucht erfüllte, der Herrin selbst Unannehmlichkeiten und Verdruss bereitete. Der Auserwählte, ein deutscher, ein Herr Vaissaux — ich finde alsolchen Namen so wenig undeutsch, wie den Regenten des jungen Deutschland, des Hrn. Soiron, — der Auserwählte hatte sich als Mann von Fähigkeiten gezeigt, auch als Befehlshaber der Artillerie, der Fürstin manchen wesentlichen

⁷ *Rheinischer Antiquarius* I. Abtheilung, 2. Band. Az 516—534. lapckon.

⁸ Strambergnél.

Dienst geleistet; er wurde zum Lohne mit ihrer Hand beglückt..." A Jókai jegyzete az 533. lapon még: *mostoha fiú, lázadás, elszökés*.

Ha a Jókai itt felsorolt jegyzeteit regényének említett fejezetével összehasonlítjuk, megállapíthatjuk, hogy Jókai a zavaros anyagból a művében is felhasznált vezérszókat előre kiírta, regényének leírása alkalmával pedig a kötetet bizonyára elővette és jegyzetei alapján készítette el ezt a részt. Igen érdekes és szellemes Jókai eljárása. Nem használja fel ugyanis Reinhard Walter egész élettörténetét, hanem csupán egy részét. A Jókai elgondolása a következő volt. Kigondolta, hogy regényének hőstét, a kalandort, ide is beilleszti; de nem a Reinhard Walter helyére állította, hanem Vaissaux tüzértiszt szerepét ruházta rá. Ez annál könnyebben ment, minthogy a kalandor amúgyis tüzér volt. Ehhez föltétlenül elő kellett adnia az előzményeket is. Jókai azonban érezte, hogy Reinhard Walter egész pályája mégis csak túlságosan nagy kitérőt jelentene regényének szerkezete szempontjából. Beugrott tehát az események középebe és onnan vezette le azokat egészen Vaissaux felléptéig, ahova azután a kalandort illesztette.

A Kalandorral egy időben Jókai egy novellát is írt Stramberg könyvéből; a novella címe: *A nyulatok históriája*.⁹

Volt egyszer Ehrenbreitsteinnak egy kegyetlen várparancsnoka, aki az előőrsoket különös szigorúsággal vizsgálta végig, hogy vajjon nem aludtak-e el. Ez a várparancsnok bőrtalpakat varratott a lova lábai alá, nehogy a dobogás elárulja. Erre a katonák valamilyen szerrel bekenték saruikat, a ló ezt megérezte és nyerített. Most a parancsnok gyalog indult útjára, sőt négykézlábra ereszkedett, hogy így könnyebben meglephesse az előőrsoket. Egyszer egy elzászi muskétás valami furesa négy lábút látott közeledni. Nem kiáltott rá, mert állatnak nézte, hanem odalött. Ellötte a parancsnok lábát. A kommandáns behalt sérülésébe, de a sírban sem volt nyugta. Feltámadt és három lábú nyúl képében kísértett. Most jóvá akarta tenni azt a sok zaklatást, amelyet életében elkövetett, és felköltötte az elaludt őrszemeket, vagy figyelmeztette őket, ha ellenség közeledett. Azért meg is egyeztek egymás közt a katonák, hogy sohasem lőnek nyúlra, nehogy azt találják, amelyikben a tábornok lelke lakik.

Mikor a franciák kezébe került Ehrenbreitstein, Maillé-Brézés¹⁰ tábornagyot nevezték ki várparancsnoknak. A három lábú nyúl azonban helyben maradt és most a francia katonákat költögette. Ezt megtudta a parancsnok és megfogadta, hogy lelövi a nyulat. Millé-Brézés feleségül kérte Richelieu herceg nővérét, Alcide-ot. Mivel a tábornagyot melegen pártfogolta Jussieu, a herceg komornyikja, aki Maillé-Brézés iskolatársa volt, megkapta az előkelő hölgyet feleségül. Amikor az új pár hazaért, kiderült, hogy a Richelieu herceg nővére esendes örült, aki azt képzeli, hogy üvegből van. A világegért sem szabad hozzányúlni, mert akkor tüstént eltörik. A marquis erre úgy segített magán, mint ahogy szoktak ilyen helyzetben. A Bayerlehenhofnegyedben lakott egy szép pástétomsütő nő, Agatha. Ennek udvarolt a marquis, de Agatha nem engedte a közelébe, mert féltette a becsületét. Nem volt más hátra, Maillé-Brézés alkalmas férj után nézett. Éppen akkor küldött egy barátja, Abbé Derbois, egy szerecsent, akit pártfogója után Derbois Jakabnak hívtak. Ez valaha a szultán háremét őrizte, a kegyes abbé azonban meg-

⁹ Először az *Ústökös* 1878. évfolyamában. A Nemzeti Kiadás 58. kötetében (*Targallyak*) a 145—159. lapokon.

¹⁰ Jókai így írja. Strambergnél helyesen: *Maillé-Brézé*. Ebből is kitér-szik, hogy Jókai csupán futólag olvasta el Strambergget és azután szabadon alkotta meg saját elbeszélését.

mentette a pogányoktól és most elküldötte barátjához, a marquishoz, hogy fogadja szolgálatába. Soha jobbkor nem jöhetett volna; a tábornok tüstént feleségül adta hozzá a szép Agathát. A menyecske idővel egyre követelőbb lett. Egyszer azt kívánta a tábornagtól, hogy akassza ki felesége füléből a gyémánt függőket és felesége szeme láttára díszítse fel őt a fülbevalókkal. A tábornok erre eselt eszelt ki. Bolognai üvegeket hozatott. Amikor az üvegek megérkeztek és felesége éppen a fülébe akasztotta a függőket, megjegyezte, hogy veszedelmes dolog neki, aki üvegből van, gyémánt függőket viselni, minthogy attól az üveg szétreped. Bizonyítékul megérintette gyémánttal a bolognai üvegeket, mire azok szétpattantak. Az asszony annyira megrémült, hogy férjével azonnal kivétette a függőket a füléből. A tábornagy most megjegyezte, hogy milyen kár a függőkért, amelyek kiváló szépségűek. Hogy ezt bemutassa, a függőket az Agatha fülébe akasztotta. Az asszony érezte, hogy megcsalják és mindkettőjüket képen teremtette, azután pedig a nagy lelki megrázkódástól meghalt.

Most Agatha azt követelte a tábornagtól, hogy vegye feleségül. Válopert indított szerencsen férje ellen, azonban Richelieu herceg akadályozta a válóper lefolyását. Közben Agatha mindenféle rigolyával kínoztta a szerelmes tábornagyot, aki erre a vadászatban keresett enyhületet. Egy éjjel megingt elment a szerencsennel együtt nyúlat lesni. Agatha ijesztgette ugyan a háromlábú nyúlal, de a tábornagy éppen ezt szeretne volna elesipni. Amint így üldögélt a nyúllesen, szép csendesen elszunnyadt. Azt álmodta, hogy megjelenik előtte a háromlábú nyúl és képen üti. Erre hirtelen neki fogta a fegyvert és lelőtte. Csak azután vette észre, hogy a háromlábú nyúl a szerencsen volt, aki fel akarta őt kelteni. A szerencsen meghalt, a tábornagy pedig az egyházjog értelmében nem vehette el Agathát, minthogy a férj gyilkosa nem veheti feleségül az özvegyet. Maillé-Brézés lassanként megzavarodott. Mindenféle helyzetben a háromlábú nyúlat látta. Végül is nyugdíjazták. Utolsó éveit falusi kastélyában töltötte. Itt is a háromlábú nyúlat üldözte haláláig.

A történetet Jókai a Kalandor tárgya előtt néhány lappal találta.¹¹ De a harmateves írói multra visszatekintő Jókai többé nem oly félenk forrásának feldolgozásában, mint első regényeiben; a *Török világ Magyarországon* vagy a *Janicsárok végnapjai* legtöbbször kínos aggodalommal símul Cseréhez, illetőleg az Augsburger Allgemeine Zeitung-hoz. De már ott is jellemzi Jókai munkásságát az egységre törő, világos fogalmazás. A különböző, szétágazó részleteket központi elrendezéssel egy cél szolgálatára rendeli. Ez oly alapvonása Jókai művészetének, mely első műveitől az utolsóig végigkísérte pályáján. Ez jellemzi a Rajnai Antikvárius felhasználásával kapcsolatban is. A Kalandor szétszórt epizódjai szigorúan *egységes szerkezetet* nyernek Jókainál. Ugyanezt mondhatjuk az itt tárgyalt elbeszéléstről is. Stramberg történeti anekdotákat mond el: először arról a parancsnokról szól, aki az előőrsök rémülete volt és végül bűnei kiengeszteléséül háromlábú nyúlá változott. Erről eszébe jut Strambergnek, hogy milyen különös szerepet vitt Maillé-Brézé tábornagy¹² életében a nyúl. A tábornagyot azonban egy fehér nyúl üldözte, nem pedig háromlábú.

¹¹ *Rheinischer Antiquarius* II. Abtheilung 1. Band. Az 598—600. lapokon.

¹² *Maillé-Brézé* marquis, tábornagy (1597—1650.), előkelő szerepet töltött be Franciaország történetében. Német- és Spanyolországban hadakozott, ismételen eljárta követségben, így Gusztáv Adolf svéd királynál is. Végül Anjou kormányzója, majd Catalonia alkirálya lett. A király kedvelte, bár külön ember volt. (Larousse: *Grand Dictionnaire Universel*. Tom. X.)

Jókai Stramberg anekdotáit először is egységes alapra hozta. A történet színhelye Ehrenbreitstein, ennek parancsnoka volt — Jókai szerint — Maillé-Brézé is.¹³ Ugyanaz a háromlábú nyúl játssza benne végig a szerepet. Más részről Jókai lendületes szabadsággal kezelte a tárgyat. Ötletes vidámság sőt pajzán derű ömlik el az elbeszélésen, melynek alap gondolata: „*Elle croyoit avoir le cul de verre, et ne vouloit point, s'asseoir.*“ Jókai egy új alakot vezet be, Jussieut, a komornyikot. Az elbeszélést párbeszédnek élénkítik, melyek talán nem mindig felelnek meg annak az eszménynek, amelyet egy udvarias franciáról elgondolunk, de tagadhatatlanul mulattatók. A nevet Jókai rendes szokása szerint megváltoztatta. Strambergnél a Richelieu herceg nővérét Nicole de Plessis-nek hívják, nem pedig Alcide-nak. Agatha pedig, akit Stramberg nem nevez meg, Angersből származik, varrónő és nincsenek különösebb erkölesi aggályai. Jókai ért hozzá, hogy egyes akadályokkal gátolja a cselekvény iefolyását. Agatha német nő, erkölcsös, legalább látszólag az. Derbois¹⁴ háremőr volt — Jókai leleménye a komikum növelésére — és így alkalmas eszköz a tábornagy kezében. A bolognai üvegek históriáját teljesen Jókai eszelte ki, Stramberg erről mindössze annyit mond, hogy a tábornagy felesége jelenlétében kedvese fülébe akasztotta a fülbevalókat.

Jókai alkotó művészete az évek folyamán érettebbé vált. Nagy gyakorlata és széleskörű tudása lehetővé tette, hogy későbbi alkotásaiban csupán a körvonalakat, vagy az alapeszmét merítse forrásaiból, amelyekkel sokkal szabadabban bánt, mint írói pályájának első éveiben.

Dr. Rajka László.

¹³ Stramberg természetesen nem állítja ezt.

¹⁴ Stramberg *Dervois*-nak írja.